

Ромах О.В.,
канд. наук соц. ком,
вчений секретар спеціалізованої
вченої ради Д 26.001.34
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Romakh Oksana,
PhD in Social Communications,
Scientific Secretary of the Specialized Scientific
Council D 26.001.34
Taras Shevchenko National University of Kyiv

УДК 007:167.1

Кваліфікація проблем у дискурсі наукових досліджень

Qualification of Problems in the Discourse of Scientific Research

У нормативних актах зазначено, що для здобуття наукових ступенів кандидата наук (доктора філософії) та доктора наук, а також для надання кваліфікації магістра, науковець у своєму дослідженні має вирішити проблему (комплексну/системну/складну, відповідно). Саме тому метою статті є диференціація та кваліфікування проблеми у дискурсі наукових досліджень. Об'єкт – наукові розвідки, які стосуються вивчення проблемології, проблем та систем. Предмет – феномен проблеми. Методи дослідження, використані в статті: дискурс-аналіз та категоріальний аналіз – для уточнення понять «проблемологія», «проблема», «проблемна ситуація», «система»; дедукція та синтез – для створення власних дефініцій; моделювання – для наочного представлення функціонування комплексної проблеми, комплексу проблем, структури наукового дослідження; екстраполяція – для наведення прикладів; узагальнення – для представлення висновкової частини дослідження.

У статті уточнено дефініції понять, описано різновиди наукових проблем та особливості їх розв'язання, надано рекомендації щодо обрання теми, методів дослідження й оптимізації структури дисертаційних робіт.

Ключові слова: типи проблем; наукове дослідження; структура дисертації.

Problems have not yet been the subject of research in the field of social communications, at the same time, in legislative acts it is stated that to obtain the scientific degrees of candidate of science (doctor of philosophy) and doctor of science, to provide master's degree, the scientists should solve the problem (complex / systemic / complex respectively) in their researches. That is why the objective of the article is differentiation and qualification of the problem in the discourse of scientific researches.

The object is scientific researches related to the study of problemology, problems and systems. The subject is phenomenon of the problem. The methods of the research: discourse analysis and categorical analysis for clarifying the concepts of "problemology", "problem", "problem situation", "system"; deduction and synthesis were used for creating their own definitions; modeling method to visualize the functioning of a systemic problem, the complex of problems and the structure of scientific research; extrapolation for providing examples; generalization for presentation of conclusions.

The article clarifies the definition of concepts, describes the variety of scientific problems and peculiarities of their solutions, provides recommendations related to selection of topics, methods of research and optimization of the structure of dissertations.

Keywords: types of problems; scientific research; structure of the thesis.

Вступ. Питання кваліфікації проблем, їх аналіз та вирішення у наукових дослідженнях завжди були актуальні для здобувачів наукового ступеня доктора наук. Нині, зважаючи на чинні нормативні документи, проблеми різного рівня мають вирішуватись не лише у докторських дисертаціях, а й у кандидатських та магістерських дослідженнях.

У пункті 10 Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку

присудження наукових ступенів» зазначено: «докторська дисертація...повинна містити наукові положення та науково обґрунтовані результати у певній галузі науки, що розв'язують важливу наукову або науково-прикладну проблему і щодо яких здобувач є суб'єктом авторського права» [1] (тут і далі виділення наше – Ромах О.В.).

Закон «Про вищу освіту» [2] визначає, що «другий (магістерський) рівень вищої освіти відповідає восьмому рівню Національної рамки

кваліфікацій» (ст. 5, пункт 1, абзац 9); «Третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий) рівень вищої освіти відповідає дев'ятому рівню Національної рамки кваліфікацій. Освітньо-науковий рівень вищої освіти передбачає здобуття особою теоретичних знань, умінь, навичок та інших компетентностей, достатніх для продукування нових ідей, розв'язання комплексних проблем у галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності» (ст. 5, пункт 1, абзац 10); «Науковий рівень вищої освіти відповідає десятому рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає... розв'язання важливої наукової або прикладної проблеми, яка має загальнонаціональне або світове значення» (ст. 5, пункт 1, абзац 13).

Зазначимо, що рівні Національної рамки кваліфікації було перенумеровано з 1-10 на 0-9, нові правки у Закон «Про вищу освіту» на момент написання статті не внесені. У Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій» [3] висувуються такі вимоги для надання кваліфікації магістра: «здатність розв'язувати складні задачі і проблеми у певній галузі професійної діяльності або у процесі навчання, що передбачає проведення досліджень та/або здійснення інновацій та характеризується невизначеністю умов і вимог». Для кандидата наук (доктора філософії/мистецтва) основною вимогою зазначено «здатність розв'язувати комплексні проблеми в галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності, що передбачає глибоке переосмислення наявних та створення нових цілісних знань та/або професійної практики». Доктор наук має «...визначати та розв'язувати соціально значущі системні проблеми у певній галузі діяльності, які є ключовими для забезпечення стійкого розвитку та вимагають створення нових системоутворювальних знань і прогресивних технологій».

Отже, згідно із законодавством, студент/здобувач наукового ступеня має розв'язувати:

- у магістерській дисертації – складні задачі і проблеми;
- у кандидатській дисертації – комплексну проблему;
- у докторській дисертації – соціально значущу, наукову або науково-прикладну, системну проблему, яка має загальнонаціональне або світове значення.

Таким чином, виникає потреба кваліфікувати та систематизувати проблеми, які має вирішити науковець для здобуття освітнього чи наукового рівня.

Мета статті – диференціювати та кваліфікувати проблеми у дискурсі наукових досліджень.

Методи дослідження: дискурс-аналіз та категоріальний аналіз – для уточнення понять

«проблемологія», «проблема», «проблемна ситуація», «система»; дедукція та синтез були використані для створення власних дефініцій; моделювання для наочного представлення функціонування комплексної проблеми, комплексу проблем, структури наукового дослідження; екстраполяція для наведення прикладів; узагальнення для представлення висновкової частини дослідження.

Теоретичне підґрунтя. Тема проблем та їх вирішення у науковому дискурсі часто супроводжується поняттям «проблемологія». Учений Зверев Г.Н. вважає, що проблемологія – розділ теоретичної інформатики, що розвиває напрямки і розширює засоби формалізації і переробки знань. Проблемологія, на думку автора, допомагає досягнути та описати основні механізми породження цілей і завдань, вивчити супутні їм інформаційні процеси, побудувати і вибрати найкращі (оптимальні, інтелектуальні) алгоритми визначення мети й формулювань інформаційних завдань [4, с. 334].

Український філософ Пазенок В.С. бачить основними завданнями філософської проблемології рефлексію теоретичного феномену «проблема», виявлення різних аспектів її розуміння, з'ясування проблематичності знання, його парадоксів і антиномій (суперечностей) [5]. Проблемологію розглядають також як важливу складову частину теорії діяльності та як розділ логіки і методології науки [6], як науковий напрям в економіці [7].

Колектив авторів роботи «Діалектики процесу пізнання» стверджують, що немає і не може бути особливої науки «проблемології», яка навчила би людину майстерності визначати будь-які проблеми, адже кожна наука покликана вчити тому, яким чином і які саме в конкретній галузі треба ставити проблеми. Загальні основи такої постановки, а також виявлення їх типів та розробки автори покладають на матеріалістичну діалектику як теорію пізнання. «Все інше вигадка, ніяка «проблемологія» не потрібна» [8, с. 203].

Отже, спираючись на проведений аналіз експлікації поняття «проблемологія», вважаємо, що проблемологія – це теоретико-методологічний комплекс знань про постановку, аналіз та вирішення проблем.

Притков В.П., розглядаючи структуру наукової проблеми, проаналізував дефініції цього терміна. Як об'єкт дослідження виступили російськомовні словники та деякі праці філософів. Автор дійшов висновку, що в аналізованих роботах міститься помилкове твердження про те, що проблема – це питання [9, с. 44]: «В черговий раз повторюю: «Проблема – це не питання, а завдання!» Тобто для поняття «проблема» родовим

виступає поняття «завдання», а завдання не зводиться до питання». Ототожнення проблеми та завдання ми зустріли і в інших науковців – Пазенко В.С., Сороки К.О., Крушельницької О.В.:

- «Проблема – певна сукупність завдань, які потребують нестандартного розв'язання і перебувають в евристичній (пізнавальній) ситуації, для якої характерні неоднозначність, можливість альтернативних варіантів» [5].

- «Під проблемою розуміють складне наукове завдання, яке охоплює значну область дослідження і має перспективне значення» [10, с. 201].

- «Проблема – це складне теоретичне або практичне завдання, що вимагає свого вирішення, але наявних в даній системі засобів вирішення недостатньо» [11, с. 21].

Про важливість та необхідність певних засобів та ресурсів для ідентифікації та вирішення проблеми говорить і Берков В.Ф., який розмежовує завдання і проблему, пропонуючи під науковим завданням розуміти питання, яке вирішується наукою та яке характеризується достатністю ресурсів для свого вирішення. Якщо ресурсів для вирішення питання недостатньо, тоді це можна вважати проблемою [12, с. 197]. Автор не уточнює, про які саме ресурси йде мова, тому вважаємо, що мова йде про нестачу будь-яких ресурсів (часових, фінансових тощо).

Нікіфоров В.С. називає проблемою не завдання, а вихідну форму організації знань, що представляє собою систему висловлювань про проблемну ситуацію і сукупність питань, відповіді на які необхідні для її вирішення і можливі за умови отримання нового знання [13, с. 14].

Ми погоджуємось із Притковим В.П., який стверджує, що будь-яка наукова проблема – це завдання (система завдань), але не будь-яке завдання є проблемою; наприклад, завдання зі шкільних і вузівських задачників не належать до проблем [9, с. 44].

Виходячи із цього твердження, а також із проаналізованих дефініцій проблеми, можна зробити висновок, що для вирішення завдання у суб'єкта дослідження мають бути всі необхідні інструменти та ресурси, використавши які науковець може розв'язати завдання та отримати нове знання, яке потім сприятиме вирішенню проблеми.

Проблема або їх комплекс відображають проблемну ситуацію. Нікіфоров В.С. визначає проблемну ситуацію як протиріччя між певною соціальною потребою і наявними засобами її адекватного задоволення. Він зазначає, що ту саму проблемну ситуацію різні дослідники можуть розуміти по-різному, тобто на підставі однієї проблемної ситуації можуть формулюватися різні проблеми [13, с. 16].

Подібну думку зустрічаємо і у Писачкіна В.А., який, досліджуючи проблемні ситуації у соціології, визначив «проблемну ситуацію» як «знання про незнання», вираження невідповідності або суперечності між знанням про потреби людей і незнанням шляхів, засобів, методів, способів, прийомів реалізації необхідних дій для її вирішення [14, с. 77].

Сидоренко Н.І. виокремлює такі елементи проблемної ситуації [15]: володіння певним знанням; усвідомлення їх недостатності для досягнення мети; прагнення усунути цю недостатність шляхом продукування нового знання, здатного допомогти в досягненні мети.

Отже, вивчаючи одну й ту саму проблемну ситуацію, різні суб'єкти дослідження можуть виокремити, вивчити та вирішити різні проблеми. Але для цього мають бути поставлені відповідні завдання, після виконання яких буде винайдено методи, прийоми вирішення проблеми. «Потрібно мати основу для усунення незнання, відповідні умови, необхідно поставити перед собою мету замінити незнання знанням. Тільки таке незнання стає проблемою», – зазначають автори вже згадуваної «Діалектики процесу пізнання» [8, с. 201].

Результати дослідження. Згідно із Національною кваліфікаційною рамкою, студент має вирішувати складні задачі і проблеми. Виникає питання розуміння поняття «складний». Український академічний словник дає такі визначення слова «складний»: який становить сукупність багатьох взаємозв'язаних явищ, ознак, відношень, процесів і т. ін.; важкий для розуміння, вирішення, здійснення [16, с. 77].

Якщо спиратись на перше визначення, то виконання складного завдання має складатись з кількох етапів чи охоплювати кілька різномірних елементів, які треба дослідити для виконання завдання. Проте будь-яке завдання можна розкласти на такі етапи та елементи. Наприклад, завдання проаналізувати поняття «жанр» в українському науковому дискурсі не є складним, якщо науковець володіє базовими навичками наукового дослідження. Але таке завдання буде складатись з кількох етапів – пошук наукових студій, що стосуються жанрів; компаративний аналіз дефініцій.

Якщо спиратись тільки на друге визначення (згідно з яким «складний» – важкий для розуміння, вирішення, здійснення), то як кваліфікувати, що є важким, а що легким, адже такі когнітивні процеси індивідуальні, залежать від інтелектуальних, психологічних особливостей, а також навичок кожної окремої людини. Що є важким для розуміння для однієї людини – просте для іншої.

Тому пропонуємо синтез двох визначень із певною поправкою: вважати складним варто таке завдання, яке складається із багатьох взаємозв'язаних явищ, ознак, відношень, процесів, а також потребує для розуміння, вирішення та здійснення певних знань та навичок.

Наприклад, завдання «розробити комплекс рекомендацій з удосконалення технології фасцинації у публікаціях політичного спрямування газети «День»» передбачає такі етапи:

- вибірка публікацій;
- виокремлення та фіксування маркерів, які вказують на фасцинацію;
- виявлення недоліків у застосуванні технології;
- розробка рекомендацій, їх групування та практичне впровадження;
- аналіз ефективності запропонованих рекомендацій.

Це завдання складається із різних взаємопов'язаних процесів і потребує від суб'єкта дослідження попередніх теоретичних знань та практичних навичок, без яких виконання завдання неможливе.

Для успішного захисту дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата наук (доктора філософії/мистецтв), дисертант має вирішити у своїй роботі комплексну проблему. У науковому дискурсі ми зустріли тільки одне визначення комплексної проблеми, згідно з яким комплексна проблема – це сукупність проблем, об'єднаних однією метою [17, с. 10]. Проте ми не можемо погодитись із такою дефініцією, адже, по-перше, тут мова йде скоріше про комплекс проблем, а не про комплексність однієї конкретної проблеми, а по-друге, незрозуміло що має на увазі автор під «метою» проблеми.

Комплекс – це сукупність предметів, явищ, дій, властивостей, що становлять одне ціле [18, с. 250].

Вважаємо, що варто розмежовувати комплексні проблеми та комплекс проблем. Для вирішення комплексної проблеми суб'єктові дослідження необхідно виконати сукупність завдань (рис. 1).

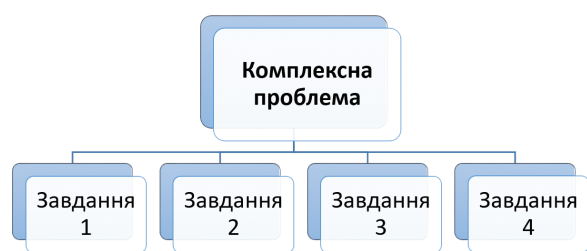

Рисунок 1.
Приклад структури комплексної проблеми

Комплекс проблем включає в себе кілька проблем (будь-якого типу), для вирішення яких дослідник має поступово виокремити проблеми, та вирішити їх, попередньо виконуючи завдання у межах кожної окремої проблеми (рис. 2). При цьому проблеми перебувають у різних системах.

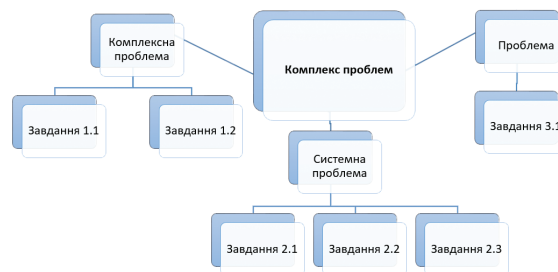

Рисунок 2.
Приклад структури комплексу проблем

Таким чином, комплексна проблема – це сукупність різних завдань, які належать до однієї проблемної ситуації. Якщо для вирішення проблеми потрібно виконати лише одне завдання (для отримання необхідного ресурсу), то така проблема не є комплексною.

Щоб розрізнити завдання, проблеми і комплексні проблеми, наведемо приклад з побуту. Припустимо, людині потрібно заварити чай. Якщо у доступі є всі необхідні для цього ресурси (вода, чай, посуд, джерело вогню), то проблемної ситуації немає. Якщо немає тільки одного ресурсу (наприклад, води), то це проблема, для вирішення якої необхідно виконати одне завдання – знайти воду. Якщо вода тече з крана забруднена, а фільтру поруч немає, то завдання стає складним. Тепер припустимо, що немає двох або більше ресурсів, наприклад посуду та вогню. Для того, щоб знайти ці ресурси необхідно виконати два різні завдання, і тільки тоді заварити чай стане можливим. Отже, така проблема є комплексною. Комплексом проблем буде називатись ситуація, при якій немає ресурсів зробити чай, дізнатись новини та поговорити з другом (ці проблеми перебувають у різних системах). Інколи «комплекс проблем» використовується як синонім «сукупності проблем». Якщо спиратись на це розуміння, то «комплекс проблем» може бути вужчим, ніж поняття системної проблеми.

Згідно з академічним словником української мови, системний – це той, який відноситься до системи (у 1 знач.); який є системою [16, с.205]. Таким чином, системну проблему можна кваліфікувати як проблему, що властива певній системі, характерна для неї. На відміну від системної проблеми, у комплексі проблем проблеми можуть належати до різних систем, не мати спільного знаменника (знову ж таки, якщо не ставити

знак рівності між «комплексом проблем» та «сукупністю проблем»).

Сорока К.О., проаналізувавши визначення поняття «система», доходить висновку, що цей термін використовується у тих випадках, коли треба охарактеризувати об'єкт, який досліджується чи проектується, як дещо ціле, складне, про що неможливо одразу дістати просте уявлення. Науковець також зауважує, що проблема завжди існує в межах якоїсь системи [11, с. 16].

Не варто плутати поняття «системності» (належності до системи) та «систематичності» (тобто постійності, регулярності). Будь-яка проблема може бути систематичною, але не всяка – системною. Наприклад, корупцію можна назвати системною проблемою (у рамках державної системи). Про існування цієї системної проблеми свідчать регулярні (систематичні) випадки корупції. Ця проблема не вирішена, хоча є спроби: впровадження нових антикорупційних законів, висвітлення ЗМІ гучних випадків корупції, стигматизація корупціонерів тощо. Проблемна ситуація залишається, що є свідченням низької валідності методів вирішення проблеми.

Системна проблема може бути складною (для вирішення якої треба розв'язати низку завдань), комплексною, а може потребувати вирішення комплексу (сукупності) проблем. Наприклад, системна проблема плагіату в наукових дослідженнях потребує розв'язання таких проблем: законодавчого врегулювання; професійної етики дослідника; освітньо-виховної проблеми тощо. Незважаючи на те, що ці проблеми перебувають у різних системах, їх розв'язання – це ресурси для вирішення проблеми, яка знаходиться в системі науки.

Розв'язання системної проблеми завжди змінює систему. Кардинальним рішенням системної проблеми є знищення самої системи. Системну проблему можна вирішити також змінюючи тотожні системи, які зв'язані із тією, де знаходиться проблема. Наприклад, щоб вирішити системну проблему джінси в конкретному журналі можна: закрити журнал (знищити систему); змінити редакційну політику (рішення в межах системи, яке її змінить); запровадити жорсткі санкції проти джінси на законодавчому рівні (зміна системи законодавства вирішить системну проблему журналу).

Вирішуючи системну проблему, суб'єктові дослідження необхідно спочатку ретельно вивчити систему, в якій знаходиться проблема, керуватись системним підходом. Основними принципами системного підходу є [11, с. 14-15]:

1. Принцип взаємозв'язку – система вивчається як частина певної макросистеми. Вона пов'язана безліччю зв'язків з іншими системами,

взаємодіє та існує в єдності з ними.

2. Принцип багатоплановості – система як певна самостійна одиниця зі своїми особливостями вивчається з різних сторін.

3. Принцип багатомірності – вивчаються різні характеристики систем, які об'єднують у групи (кластери): об'єкт описується як сукупність певних характеристик та взаємозв'язків між ними.

4. Принцип ієрархічності – система розглядається як складна структура з різними рівнями, між якими встановлюються певні зв'язки.

5. Принцип різнопорядковості – різні ієрархічні рівні системи породжують закономірності різного порядку. Одні закономірності властиві всім елементам або деякій групі елементів, а інші – лише окремим елементам.

6. Принцип динамічності – система розглядається в рухові й розвитку.

Важливим кроком для вивчення системи є декомпозиція. Декомпозиція – це процес поділу систем на елементи, зручні для якихось операцій з нею, а саме: поділ до елементів, які приймаються за неподільні об'єкти [19, с. 21]. При вивченні окремих елементів системи важливо не втрачати з поля зору ємерджентність – наявність таких властивостей, які притаманні системі в цілому, але не властиві жодному з її елементів окремо [20, с. 95].

Вирішуючи системні проблеми, варто також застосовувати системний аналіз – методологію розв'язання проблеми, сукупність методів та алгоритмів вирішення проблеми, заснованих на концепції системи й системному підході [11, с. 21].

Карамішев Д.В. окреслює систему, що вирішує проблему в рамках системного аналізу, як єдність чотирьох понять: завдання, спостерігач, об'єкт і мова. Визначити спостерігача значить встановити його позиції по відношенню до об'єкта. Формулювання об'єкта – це задання критеріїв, за якими ті чи інші підоб'єкти включаються або не включаються в систему. За цими критеріями відбирають конкретні об'єкти (складають список об'єктів), визначаючи тим самим межі системи. Відбір мови – це класифікація проблеми, відбір конкретного наукового апарату [21, с. 24].

Сорока К.О. виокремлює такі етапи системного аналізу [11, с. 42]:

1. Формулювання проблеми, цілей системи і завдання, які необхідно вирішити.

2. Збирання, класифікація, структурування необхідної інформації.

3. Побудова формальних моделей систем (опис характерних ознак типу моделі).

4. Побудова змістової моделі, в яку вносять одержані знання про конкретну систему.

5. На основі створених моделей вивчаються процеси у системі, перспективи її розвитку.

6. Створення альтернативних варіантів вирішення проблеми.

Тобто обов'язковим елементом вивченням системних проблем є побудова моделі, на основі якої вивчаються елементи, зв'язки, емерджентність системи.

Дамо власні визначення ще кільком видам проблем, які згадуються у Законі «Про вищу освіту». Практичною проблемою називається та, яка знаходиться у площині виробничої галузі. Науковою проблемою – та, яка знаходиться у науковому дискурсі.

Вирішення проблем ми можемо умовно поділити на теоретичне та практичне. Теоретичне рішення, на відміну від практичного, не апробоване, не впроваджене. Це лише описаний, наукового обґрунтований алгоритм дій, за умови виконанні якого проблему можна вирішити. Практичне вирішення – це такий алгоритм дій, який можна впровадити без попередньої ґрунтовної теоретичної розробки проблеми. Науково-практичне вирішення охоплює і теоретичну обґрунтованість, і апробацію алгоритмів розв'язання проблеми.

Можна вважати, що немає проблеми, яку апіорі не можна вирішити. Якщо проблема, на погляд суб'єкта дослідження, невирішувана, це свідчить про неможливість отримання одного або кількох ресурсів. Як приклад, можна навести невиліковні хвороби, які зараз існують у світі. Їх неможливо (поки) вилікувати через те, що немає потрібних засобів, знань, технологій. Коли ці ресурси будуть отримані – проблему вирішать.

У науковому дискурсі зустрічається також поняття псевдопроблеми. На думку Сидоренко Н.І, вони з'являються через нехтування межами можливого онтологічно, гносеологічно й етично, через ігнорування встановлених наукою фактів і законів. Уявні проблеми, на думку автора, можуть з'являтися внаслідок неповноти і неточності відомостей про об'єкт пізнання, через некритичний підхід до використання даних і розрахунків, внаслідок помилок та ідеологічної ангажованості теоретиків [15]. Трохи іншу експлікацію поняття псевдопроблеми зустрічаємо у Черчик Л.М., яка вважає, що такі проблеми «виникають за недостатньої інформованості наукових працівників, що призводить до розробки вже вирішених проблем з отриманням відомих науці результатів. Це спричиняє величезні зайві витрати коштів і зусиль вчених. Однак іноді в розробці найбільш актуальної проблеми доводиться йти на її дублювання з метою залучення для її вирішення різних наукових колективів

у конкурсному порядку» [17]. Афанасьєв І.О. кваліфікує псевдопроблему як питання, що має лише удавану значущість [22, с. 39].

Отже, псевдопроблема має формальні ознаки проблеми, але у постановці такої проблеми є помилка, а в реальності немає проблемної ситуації.

Важливим питанням є формалізація постановки проблеми та її рішення у науковому тексті. На початковому етапі необхідно провести розвідку – пошук та кваліфікацію проблеми, її формулювання, яке формалізується у вигляді теми. Це важливий етап, яким не можна нехтувати, адже якщо проблема недостатньо аргументована, то її інші науковці можуть трактувати як псевдопроблему. Або ж вона насправді такою є.

Нікіфоров В.С. зазначає, що недостатньо лише коректно поставити проблему. Адже в процесі її вирішення для досягнення результату необхідні значні творчі зусилля. Але всі ці зусилля виявляться марними, якщо розв'язувана проблема некоректно поставлена [13].

Аргументація важливості проблеми, покладеної в основу дослідження, її обґрунтованість, має бути визначена в актуальності роботи. Значимо – чим краще сформульована проблема, тим простіше суб'єктові дослідження побачити шляхи її вирішення.

Будь-яка проблема має в об'єктивній реальності маркери, часто виражені як наслідки негативних впливів на суб'єкт(ів) чи об'єкт(ів), що знаходяться в полі проблемної ситуації. Помилкою є така постановка проблеми, де не відображено таких маркерів, а отже, незрозуміло – для кого/чого ситуація є справді проблемною. Наприклад: «проблема полягає у використанні телебачення як засобу пропаганди владних сил». З такого формулювання незрозуміло, для кого ситуація є проблемною – для влади, аудиторії, журналістів? Кому розв'язана науковцем проблеми принесе в результаті користь? У постановці проблеми варто уникати також непідтверджених, суб'єктивних суджень. Наприклад: «у галузі соціальних комунікацій відчувається брак комплексних досліджень...» Це суб'єктивне твердження, в якому науковець спирається на відчуття, а не на факти. Крім того, відсутність наукових студій з якогось питання може свідчити, що тема неактуальна, нецікава з точки зору наукових запитів, а не вказувати на наявність проблеми.

На рівні структури наукового дослідження вивчення та вирішення проблем має бути відображене, крім теми та актуальності, в меті дослідження, а всі завдання мають розкривати етапи вирішення окресленої проблеми. Від поставлених

завдань безпосередньо залежить методологія дослідження та висновки (див. рис. 3).

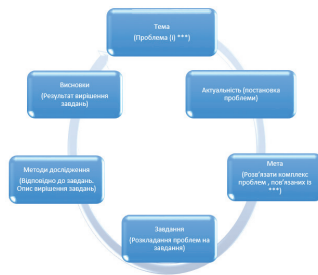

Рисунок 3.
Формалізація вивчення проблеми на рівні структури наукового дослідження

Всі елементи мають корелювати між собою. Висновки не можуть перебувати за межами теми, методи мають бути адекватні меті і завданням тощо. Чіткість кореляції всіх структурних елементів свідчить про якість презентації наукового дослідження. Одним із завдань науковця є якомога чіткіше і повніше показати хід та результати дослідження, оскільки текст для читача – це єдине джерело інформації про проведене дослідження.

У дослідженні має бути чітко зазначена не лише проблема, а і підхід до її вирішення, адже проблему можна вирішити різними шляхами. Конкретизація цих шляхів відображатиметься на рівні завдань та методів, а основний принцип, яким керується суб'єкт дослідження – в обраному підході. Наприклад, проблему високої впливовості негативних емоцій, які продукують ЗМІ, можна вирішити: якщо підвищити медіаграмотність населення; якщо почати регулювати це питання на рівні законодавства; якщо підвищити етичні настанови та рівень самоцензури журналістів тощо. Відповідно, кожен із цих підходів міститиме в собі різні завдання, а отже, і різні методи розв'язання, хоча проблема лишається тією самою. Якщо проблему неможливо вирішити без використання всіх зазначених підходів, тоді мова йде про комплексну чи системну проблему, і в такій структурній композиції проблеми підходи на правду є завданнями.

У першій частині дослідження варто показати, чи досліджував хтось раніше обрану проблему, якими методами та способами, а також чому обрану проблему науковцям не вдалось досі розв'язати. У другій частині дослідження – описати методологію, методіку роботи. У третій – показати розв'язану проблему, спрогнозувати, як саме розв'язання проблеми вплине на теоретичну чи на практичну сферу (на функціонування системи, якщо вирішувалась системна проблема).

Запропонована нами схема має

рекомендаційний характер і не є жорсткою. Проте описана логіка розробки та викладу дослідження, на нашу думку, забезпечує високу ефективність та валідність наукової роботи.

Висновки. Проаналізувавши наукові студії, повністю або частково присвячені проблемам, ми дали власні дефініції різним типам проблем:

1. Проблемологія – це теоретико-методологічний комплекс знань, який стосується постановки, аналізу та вирішення проблем.

2. Складне завдання складається із багатьох взаємозв'язаних явищ, ознак, відношень, процесів, а також потребує для розуміння, вирішення та здійснення певних знань та навичок.

3. Комплексна проблема – це сукупність завдань, які належать до однієї проблемної ситуації.

4. Комплекс проблем включає в себе кілька проблем (будь-якого типу), для вирішення яких дослідник має поступово виокремити проблеми та розв'язати їх, попередньо виконавши завдання у межах кожної окремої проблеми. Також комплекс проблем можна розглядати як синонім до поняття «сукупність проблем».

5. Системну проблему можна кваліфікувати як проблему, що властива певній системі, характерна для неї.

6. Практичною проблемою називається та, яка знаходиться у площині виробничої галузі.

7. Науковою проблемою називається та, яка знаходиться у науковому дискурсі.

8. Псевдопроблема має формальні ознаки проблеми, але у постановці такої проблеми є помилка, а в об'єктивній реальності насправді немає проблемної ситуації.

Вирішення проблем залежить від типу проблем, а також від обраного науковцем підходу. Також важливі особистісні характеристики науковця – вміння розглядати проблемну ситуацію з різних сторін, творчий підхід до розв'язання завдань, володіння методологічним інструментом. Ці вміння та навички допомагають знайти всі необхідні ресурси, а отже, вирішити будь-яку наукову чи практичну проблему.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 лип. 2013 р. № 567. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/567-2013-%D0%BF> (дата звернення: 01.01.2018)

2. Закон України «Про вищу освіту»: Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 37-38, ст.2004. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 01.01.2018)

3. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1341 URL : <http://>

zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF/paran12#n12 (дата звернення: 01.01.2018)

4. Зверев Г. Н. Теоретическая информатика и ее основания. Москва: ФИЗМАТЛИТ, 2008. 576 с.

5. Пазенок В.С. Філософія: навч. посіб. Київ : Академвидав, 2008. 280 с.

6. Берков В.Ф. Структура и генезис научной проблемы. Минск : Изд-во БГУ, 1983. 240 с.

7. Агафонов А. М. Проблемология как научное направление. URL : <https://elibrary.ru/item.asp?id=23717972> (дата звернення: 01.01.2018)

8. Диалектика процесса познания / Под ред. М. Н. Алексеева, А. М. Коршунова. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1985. 367 с.

9. Прытков В. П. Структура научной проблемы // Теория и практика общественного развития. 2013. №1. С. 44–47.

10. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посібник. Київ : Кондор, 2006. 206 с.

11. Основы теории систем и системного анализа: навч. посіб. Харків : ХНАМГ, 2004. 291 с.

12. Берков В.Ф. Философия и методология науки: учеб. пособие. Москва : Новое знание, 2004. 336 с.

13. Никифоров В.Е. Анализ проблемных ситуаций и методы решения проблем. Рига, 2008. 126 с.

14. Писачкин В. А. Социологическая методология : парадигматика, аналитика, проблемология // Гуманитарий: актуальные проблемы гуманитарной науки и образования. 2012. № 4. С. 70–79.

15. Сидоренко Н. И. Научная проблема // Известия Российского экономического университета им. Г.В. Плеханова. 2013. №4. С. 83–91.

16. Словник української мови в 11 томах / за заг. ред. І.К. Білодіда. – Київ: Наукова думка, 1978. Т.11.

17. Черчик Л. М. Електронний посібник з дисципліни «Методологія наукових досліджень» / URL : <http://elib.lutsk-ntu.com.ua/book/fb/pesp/2012/12-31/> (дата звернення: 01.01.2018).

18. Словник української мови в 11 томах / за заг. ред. І.К. Білодіда. – Київ: Наукова думка, 1973. Т.4.

19. Недашківський О.Л. Планування та проектування інформаційних систем: навч. посіб. Київ, 2014. 215 с.

20. Геселева Н. В., Заріцька Н. М. Емерджентні властивості системи // Бізнес Інформ. 2013. № 7. С. 93–97. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2013_7_18/ (дата звернення: 01.01.2018).

21. Карамішев Д. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень : опорний конспект лекцій / уклад. Н. В. Фоміцька. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2015. 60 с.

22. Афанасьев О.И. Філософія та методологія науки. Конспект лекцій для магістрів і аспірантів. Одеса: Наука і техніка, 2006. 64 с.

Надійшла до редакції 02.03.2018

References

1. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2013), On Approval of the Procedure for Awarding Academic Degrees, 24 July 2013, available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/567-2013-%D0%BF> (accessed date

01.01.2018)

2. Verkhovna Rada of Ukraine (2004), the Law of Ukraine “On Higher Education”, № 37-38, available at: URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (accessed date 01.01.2018)

3. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2011), On Approval of the National Qualifications Framework, 23 November 2011, available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF/paran12#n12> (accessed date 01.01.2018)

4. Zverev, G. N. (2008), Theoretical Computer Science and Its Basis, FIZMATLIT, Moscow, 576 p.

5. Pazenok, V.S. (2008), Philosophy: a Textbook, Akademvydav, Kyiv, 280 p.

6. Berkov, V.F. (1983), Structure and Genesis of the Scientific Problem, Izd-vo BGU, Minsk, 240 p.

7. Agafonov, A.M. (2014), “Problemology as a scientific direction”, Proceedings of the XVII International Conference “System Economy. Economic Cybernetics. Soft Measurements”, 4 June 2014, St. Petersburg, St. Petersburg, pp. 64-70, available at: <https://elibrary.ru/item.asp?id=23717972> (accessed date 01.01.2018)

8. Alekseev, M. N. & Korshunov, A. M. (Eds.) (1985), Dialectics of Cognitive Process, Izd-vo Mosk. Un-ta, Moscow, 367 p.

9. Prytkov, V.P. (2013), “The structure of scientific problem”, *Teoriya i Praktika Obshchestvennogo Razvitiya* [The Theory and Practice of Social Development], no. 1, pp. 44-47.

10. Krushelnyska, O.V. (2006), Methodology and Organization of Scientific Researches: a Textbook, Kondor, Kyiv, 206 p.

11. Soroka, K.O. (2004), Fundamentals of the Theory of Systems and System Analysis: a Textbook, KhNAMH, Kharkiv, 291 p.

12. Berkov, V.F. (2004), Philosophy and Methodology of Science: a Textbook, Novoje znaniye, Moscow, 336 p.

13. Nikiforov, V.E. (2008), Analysis of Problem Situations and Methods of Problem Solving, Riga, 126 p.

14. Pisachkin, V.A. (2012), “Sociological methodology: paradigmatics, analytics, problemology”, *Gumanitarij: Aktual'nye Problemy Gumanitarnoj Nauki i Obrazovanija* [A Humanitarian: Actual Problems of Humanitarian Science and Education], no. 4, pp. 70-79.

15. Sidorenko, N.I. (2013), “Scientific problem”, *Izvestiya Rossijskogo Jekonomicheskogo Universiteta im. G.V. Plehanova* [Bulletin of the Russian G.V. Plekhanov Economic University], no 4, pp. 83-91.

16. Bilodid, I.K. (Ed.) (1978), Dictionary of the Ukrainian Language in 11 Volumes, vol. 11, Naukova dumka, Kyiv.

17. Cherchyk, L. M. (2012), Methodology of Scientific Researches: an Online Manual, Lutsk National Technical University, Lutsk, available at: <http://elib.lutsk-ntu.com.ua/book/fb/pesp/2012/12-31/> (accessed date 01.01.2018).

18. Bilodid, I.K. (Ed.) (1973), Dictionary of the Ukrainian Language in 11 Volumes, vol. 4, Naukova dumka, Kyiv.

19. Nedashkovskyi, O.L. (2014), Planning and Designing of Information Systems: a Textbook, Kyiv, 215 p.

20. Heseleva, N.V. & Zaritska, N.M. (2013), "The emergent properties of system", *Biznes Inform [Business Inform]*, no. 7, pp. 93-97, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2013_7_18/ (accessed date 01.01.2018).

21. Karamyshev, D.V. (2015), *Methodology of System Approach and Scientific Research: a Compendium of Lectures*, in Fomitska, N.V. (Ed.), Vyd-vo KharRI NADU

"Mahistr", Kharkiv, 60 p.

22. Afanasev O.I., (2006), *Philosophy and Methodology of Science: a Compendium of Lectures*, Nauka i Tehnika, Odesa, 64 p.

Submitted 02.03.2018

Ромах О.В. Квалификация проблем в дискурсе научных исследований

В нормативных актах указано, что для получения научных степеней кандидата наук (доктора философии) и доктора наук, а также для предоставления квалификации магистра, ученый в своем исследовании должен решить проблему (комплексную / системную / сложную, соответственно). Именно поэтому целью статьи является дифференциация и квалифицирование проблемы в дискурсе научных исследований. Объект – научные исследования, касающиеся изучения проблемологии, проблем и систем. Предмет – феномен проблемы. Методы исследования, использованные в статье: дискурс-анализ и категориальный анализ – для уточнения понятий «проблемология», «проблема», «проблемная ситуация», «система»; дедукция и синтез – для создания собственных определений; моделирование – для наглядного представления функционирования комплексной проблемы, комплекса проблем, структуры научного исследования; экстраполяция – для приведения примеров; обобщение – для представления выводов исследования.

В статье уточнены дефиниции понятий, описаны разновидности научных проблем и особенности их решения, даны рекомендации по избранию темы, методов исследования и оптимизации структуры диссертационных работ.

Ключевые слова: типы проблем; научное исследование; структура диссертации.
